УДК 159.371.15

Л. К. Велитченко

ІНТЕРАКТИВНІ АСПЕКТИ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ДИТИНСТВА

Вказується на структурні атрибути міжособистісної взаємодії у системі "суб'єкт – суб'єкт" та їх психологічне значення для організації відпочинку та дозвілля дітей у складі рекреаційних заходів. Наголошується значущість створення колективного суб'єкта для ефективності групової роботи з дітьми.

Ключові слова: *інтерактивні відношення, особистість, діяльність, взаємодія, типи взаємодії.*

Організація відпочинку, дозвілля, спрямованого на відновлення нормального самопочуття і працездатності дітей у тому числі і у закладах рекреаційного типу, потребує створення відповідної моделі та структури психологічної служби (див. [7]). Так, зокрема, пропонується суб'єктно-діяльнісний підхід до розвиваючої багатопланової рекреаційної діяльності, згідно якому вона повинна мати такі елементи, як лікувально-оздоровчий, соціокультурний, освітній [7].

На нашу думку, функціонування рекреаційних заходів як спеціально-педагогічних підпорядковується загальним [1] закономірностям педагогічної системи як елемента системи соціальної у плані взаємовідношення частини і цілого. Відповідно до поняття "соціальна система" можна виокремити наступні інтерактивні системи:

1. Система "соціум – група" – активність підпорядкована законодавству, нормативним документам та приписам. Конкретним проявом системи "соціум – група" у педагогічному процесі є державна система та відповідні підпорядкування міністерства освіти, відділів освіти облдержадміністрації, районних, міських відділів освіти, освітніх закладів. Діяльність рекреаційного закладу, яка підпорядковується вимогам соціуму як цілого, має ознаки соціальної взаємодії у тих аспектах, які визначаються соціальною детермінацією педагогічного (педагогічно-рекреаційного) процесу.

2. Система "група – індивід" – активність індивіда підпорядкована нормам життєдіяльності групи. Цю систему можна конкретизувати у системах взаємодії співробітників у межах міністерства освіти, відділів освіти облдержадміністрації тощо. Це означає, що група, яка є опосередкуванням системи "соціум – індивід", не тільки функціонує відповідно до вимог соціуму, але й *формує* характерні риси її членів, надає їм специфічних ознак. У зв'язку з цим родовим поняттям функціонування педагогічного (навчального, рекреаційного) закладу має бути *взаємодія* як соціально-психологічне (внутрішньо групове) явище.

3. Система "індивід – індивід" – активність як соціальна взаємодія носіїв соціальних ролей (наголос на *офіційному*), як міжособистісна взаємодія (наголос на *особистісному*), або як взаємодія у значенні сумісної праці (наголос на *діяльнісному*).

Якщо розглядати зазначені системи як функціональні, тобто орієнтовані на отримання певного результату, то у першому випадку таким результатом має бути *соціальний* статус (оцінка іншим соціальної успішності індивіда), у другому – *особистісний* статус (оцінка рівня особистісного розвитку індивіда іншим), у третьому – "*діяльнісний*" статус (оцінка іншим рівня функціонального розвитку індивіда).

Застосування поняття соціальної системи (*індивід* як елемент соціальної групи, *соціальна група* як елемент суспільства) є необхідним для того, щоб показати, що функціонування будь-якого педагогічного закладу у той чи інший спосіб відтворює основні ознаки процесів взаємодії у суспільстві [12, с.61], системі освіти [5], котрі виходять за межі безпосередніх контактів педагога й дітей (принцип взаємозалежності системи та середовища) і виступають як опосередкування педагогічного ефекту.

Наведені міркування дозволяють дійти висновку про те, що поняття інтерактивних відношень у будь якій сфері праці може бути охарактеризованим за допомогою такого ряду понять: *система – соціальна система – соціальна група – особистість*. У цьому ряді попереднє поняття конкретизується ознаками поняття наступного: а) система є упорядкованою єдністю та зв'язків елементів; б) соціальна система є інтегральним покажчиком соціально-функціональних ознак, що притаманні сукупності соціальних груп; в) соціальна група демонструє наявність системи інтегральних якостей, які випливають із особливості інтерактивних взаємин окремих індивідів, що належать до певної групи; г) особистість як соціальна система відтворює у своїй структурі структуру значущих відношень групи, до якої вона належить не тільки функціонально, але й ототожнює себе з нею.

Із вищезазначеного випливає можливість указати на багаторазові опосередкування функціонування педагогічного закладу, базовою одиницею якої все ж таки є міжособистісна взаємодія у системі "суб'єкт – суб'єкт".

Наведене означає, що атрибути міжособистісної взаємодії у системі "суб'єкт – суб'єкт" тією чи іншою мірою відтворюють загальні риси міжособистісних стосунків, притаманні соціальній спільноті у відповідній галузі (у нашому випадку – у системі освіти або у системі рекреаційної праці). Таким чином, функціонування педагогічного закладу і, отже, рекреаційних заходів, як системне явище виявляє відповідні системні взаємозалежності, які у той чи інший спосіб впливають на здійснення його окремих актів.

По-перше, інтерактивні відношення у будь-якій сфері відбуваються на тлі засвоєного соціального досвіду його учасників у процесі *соціалізації* (засвоєні традиції і норми; осмислення норм відповідно до власних уявлень, установок, орієнтирів, досвіду входження у різні групи; індивідуально-вікова модель ставлення до соціуму тощо), яка формує моделі інтерактивної поведінки. Засвоєний досвід виконує функції контролю, регуляції поведінки відповідно до статусу і установок у системі соціальних зв'язків у плані співвідношення зовнішнього і внутрішнього контролю [11, с. 666].

По-друге, інтерактивні відношення спираються на індивідуальний досвід взаємодії у групі та з групою кожного учасника, який походить від процесу *інтеграції* (емоційна ідентифікація з групою та її окремими членами, поєднання індивідуальних дій та узгодженості функціонально-рольової поведінки, ціннісно-орієнтаційна єдність [8, с. 141]), що

забезпечує існування групи як цілого завдяки таким ознакам, як упорядкованість, узгодженість, субординація, стабільність.

По-третє, інтерактивні відношення спираються на індивідуальний досвід міжособистісної взаємодії, яка є контактом двох чи більше осіб з характерними для неї взаємообумовленими діями, впливом одного індивіда на іншого, способом реалізації спільної діяльності [11, с. 67]. Психологічною основою інтерактивних відношень (взаємодії) є *ставлення*, яке виявляється у мовленнєвій поведінці та відповідних невербальних проявах [6, с. 37].

Слід зауважити, що ставлення буде психологічною основою міжособистісної взаємодії лише у випадку, коли воно є позитивним ставленням. Отже, більш точно сутність міжособистісної взаємодії, як ми вважаємо, відтворює ознака *взаємності*, яка виражається в явищах *ідентифікації* людини з іншою людиною на основі *деталей подібності*. Ідентифікація виявляється в: а) інтеграції з іншими у міжособистісних стосунках; б) прийнятті чужих еталонів і цінностей; в) наслідуванні поведінки інших; г) моделюванні себе в актах поведінки іншого як психологічної основи сумісної діяльності [11, с. 195, 197].

Таким чином, в інтерактивних відношеннях (взаємодії) як основі існування дитячого рекреаційного закладу можна виокремити окремі аспекти, які сходять до понять: 1) система (соціальна система, соціальна група, особистість); 2) освітня система (педагогічна система, соціально-психологічна система, міжособистісна система); 3) взаємодія (соціальна взаємодія, взаємодія у групі, міжособистісна взаємодія); 4) структурно-функціональні залежності системи (соціалізація, інтеграція, ідентифікація).

Інтерактивність базується на узгодженні дій її учасників. У будь якій роботі, а у педагогічній особливо, важливим є позитивне ставлення керівника до підлеглих (педагога до дітей) і його відповідне вираження у спілкуванні и вигляді вербальних, невербальних дій. Позитивне *ставлення* педагога до дітей та відповідне йому *вираження* в практиці навчання має основоположне значення [див., зокрема 4, 10]. Єдність ставлення і спілкування створює умови для комунікативного, праксичного, інтелектуального, емоційного розвитку учнів [3, с. 25].

Якщо порівняти *ставлення* як вибіркову оцінку, що засновується на інтеріоризованому позитивному/негативному досвіді [8, с. 258] та *установку* як готовність діяти відповідно до орієнтації на певні явища, що мають особистісний смисл [8, с. 420], то можна, не ототожнюючи ці поняття, але указуючи на їхні спільні ознаки (зв'язок із минулим досвідом, цінностями), зробити висновок про те, що інтерактивні відношення (взаємодія) є функцією *вираження* установок її учасників.

Вважаємо за необхідне зауважити, що навчальний або дитячий рекреаційний заклад має формувати у дітей конструктивні соціальні установки на базі позитивного досвіду, засвоєння соціумних правил, ролей, позицій, наслідування соціальних норм поведінки і ставлення до свого сьогодення як до засобу й умови структурування й упорядкування свого майбутнього.

На нашу думку, ставлення відображує минулий досвід індивіда і є феноменом: 1) соціальної перцепції (симпатії/антипатії); б) ситуативної оцінки інтерактивної події на основі самопочуття в ситуації; в) усталеної оцінки інтерактивних подій на основі самопочуття в континуумі ситуацій.

Ідея про єдність ставлення і його вираження у спілкуванні послужила основою для розробки типології *стилів педагогічної взаємодії* (активно-позитивний, пасивно-позитивний, ситуативний, пасивно-негативний, активно-негативний), типології *вчителів і вихователів* (узгоджений позитивний, узгоджений негативний, неузгоджений, позитивно-негативний і негативно-позитивний) [6]. Однак у цій типології враховується ставлення та його вираження у спілкуванні тільки вчителя і без уваги залишаються реакції учнів у відповідь. Отже, ця ідея має бути продовжена в проблематику учня – учасника педагогічної взаємодії, який, у свою чергу, також певно *ставиться* до вчителя і також *виражає* своє ставлення у спілкуванні з ним.

Нами була запропонована міжособистісна модель інтерактивних відношень [1, 2]. Відмінною рисою цієї моделі є те, що у ній враховані різні поєднання ставлення вчителя та учня один до одного та різні поєднання спілкування відповідно до зазначених "ставлень".

Основною ознакою при розробці міжособистісної моделі інтерактивних відношень (педагогічної взаємодії) послужила ознака асоційованості (узгодженості) і дисоційованості (неузгодженості) комунікативних, гностичних, праксичних дій учителя і учнів. Ознака асоційованості/дисоційованості характеризує прагматичну сторону взаємодії. До внутрішнього (ставлення) елемента взаємодії застосовні позначення почуттів і емоцій учителя й учнів, що виникають у ситуаціях педагогічної взаємодії.

Були виокремлено наступні типи взаємодій: 1) *асоційована* (позитивні ставлення і вираження педагога і учнів цілком збігаються); 2) *дисоційована* (негативні ставлення і вираження педагога і учнів повністю сходяться); 3) *конвенційно-асоційована* (негативне ставлення до партнера; маскування партнерами негативного ставлення етикетним спілкуванням); 4) *конформно-асоційована* (позитивне ставлення й вираження у вчителя; негативне ставлення учень не демонструє і зовні приймає вимоги вчителя); 5) *афіліативно-асоційована* (учень ніби не зауважує негативного ставлення до себе з боку вчителя і позитивне *вираження* (маскування) приймає за позитивне *ставлення*; учень демонструє позитивне ставлення до вчителя); 6) *відсторонено-дисоційована* (демонстрація неприйняття один одного при обопільному позитивному ставленні); 7) *протестно-дисоційована* (негативне ставлення і вираження учня як реакція учня на відсутнє вираження позитивного ставлення до нього з боку вчителя, що учнем оцінюється як негативне); 8) *парадоксально-дисоційована* взаємодія (вчитель не приховує в поведінці свого негативного ставлення до учня, яке викликає в учня негативні дії і вчинки при наявності в нього позитивного ставлення до вчителя); 9) *нонконформно-дисоційована* (зведений у принцип негативізм учня, який він протиставляє позитивному ставленню і вираженню з боку вчителя); 10) *квазінонконформно-дисоційована* (прийняття негативних групових норм, властивих референтній групі, при наявності приховуваного позитивного ставлення до вчителя); 11) *вибачаюче-асоційована* (позитивному ставленню і вираженню учня не перешкоджає невідповідність позитивного ставлення вчителя і негативного вираження як навмисне стримування своїх позитивних реакцій на дії і вчинки учня); 12) *сугестивно-дисоційована* (маскування вчителем у

вираженні свого щирого ставлення до учня, що сугестивно впливає на ставлення учня до вчителя, але залишає без зміни вираження цього ставлення, в результаті чого прагматика педагогічної взаємодії виявляється безрезультатною); 13) *викриваюче-дисоційована* (незадоволення учня тим, що вчитель на словах прагне бути кращим, ніж він є насправді, і його бажання демонструвати вчителю своє неприйняття такого ставлення до себе); 14) *конформно-дисоційована* (негативна реакція учня на невміння чи на небажання вчителя адекватно виражати своє позитивне ставлення до учня, що, однак, не має негативних наслідків у прагматиці інтеракцій); 15) *боязливо-асоційована* (стримування учнем негативних реакцій на негативне ставлення і його вираження з боку вчителя, і побоювання негативних наслідків для себе); 16) *парадоксально-асоційована* (специфічне позитивне ставлення до вчителя, що не тільки негативно ставиться до учня, але й демонструє своє негативне ставлення).

Згідно нашим даним [2], найбільш поширений *відсторонено-дисоційований* тип взаємодії (демонстрація неприйняття один одного при обопільному позитивному ставленні; відсутність вираження позитивного ставлення вчителя до учнів та учнів до вчителів). Слід відзначити, що учні оцінюють такий стиль як нормальний. На їх думку, така поведінка є уособленням власне педагогічної поведінки.

Цілком резонно відмітити, що найповніше відповідає ідеї педагогічної та спеціально-педагогічної роботи з відновлення нормального самопочуття і працездатності дітей в умовах рекреаційних заходів *асоційований* тип взаємодії, заснований на позитивному ставленні і вираженні.

Оскільки вихідною (базовою) системою інтерактивних взаємовідносин є система "суб'єкт – суб'єкт", специфічні ознаки якої визначаються соціально-перцептивними, статусно-рольовими, міжособистісними явищами, остільки цілком виправданим буде визначення змісту цих відношень шляхом "розгортання" змісту поняття "суб'єкт". Для цього можна використати запропоновану нами базову модель педагогічної взаємодії [2] (див. рис. 1).

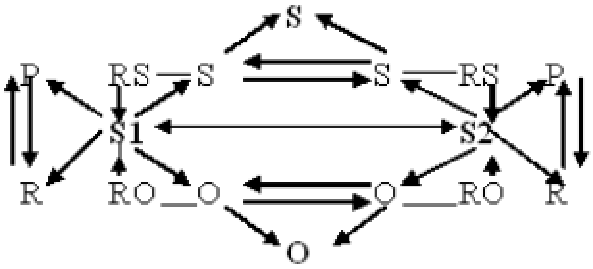

Рис. 1. Базова модель педагогічної взаємодії

Відповідно до цієї моделі, особистість і діяльність як суб'єктні конструкти (механізми суб'єктності) існують у просторі суб'єкт-суб'єктних (S – S) та суб'єкт-об'єктних (S – O) відношень, тому і створюються у них. У взаємодії вони переживаються учасниками як Ми-концепція (**S**) та Ми-об'єкт (O) і відображаються у свідомості суб'єкта (S) як факти досвіду (R – reflection). Як інтернальні конструкти вони виконують функцію породження та регуляції (P – production). Педагогічна взаємодія з погляду на парадигми свідомості, особистості і діяльності містить не тільки елемент суб'єкт-суб'єктних зв'язків, але й елементи взаємовідображення, відображення і регулювання цих зв'язків. Результати суб'єкт-суб'єктних (RS) та суб'єкт-об'єктних зв'язків (RO) збагачують досвід (R) та удосконалюють регуляцію (P).

Розглядаючи феномени особистості і діяльності у значенні психологічних механізмів (функцій) суб'єкта, ми можемо ще більш детально визначити зміст інтерактивних відношень у системі "суб'єкт – суб'єкт", звернувшись до визначення структури діяльності і особистості.

Вихідною тезою у даному аспекті послужило твердження про те, що: а) структура діяльності може бути відтворена у вигляді послідовності конструктів, кожний із наступних є конкретизацією попереднього, а саме, суб'єкт – Я-концепція – особистісний смисл – мотив – мета – дія – об'єкт – результат – винагорода – "посилення" суб'єкта – Я-концепція і т.д.; б) структура діяльності і особистості як психологічних механізмів суб'єкта є принципово тотожними [2].

Отже, суб'єкт-суб'єктні відношення в асоційованому типі взаємодії можуть бути схарактеризовані як конгруентне поєднання елементів особистості і діяльності її учасників.

У цілому, психологічна структура педагогічної взаємодії визначається у поняттях, які відтворюють активність суб'єкта (вчитель, учень) у функціях відображення та регуляції (категорія свідомості), активності у соціумному середовищі (категорія особистості) та у предметно-знаковому середовищі (категорія діяльності), які відтворюють психологічні умови, за яких відбувається інтерактивне поєднання суб'єктності педагогів та дітей.

Розглядаючи діяльність рекреаційних закладів як спеціально-педагогічну діяльність, а педагогічну взаємодію – як спільний інтерактивний простір у значенні детермінанти змін учасників взаємодії відповідно до об'єктивних вимог колективного суб'єкта, ми тим самим доходимо висновку про те, що:

1) інтерактивні взаємовідносини рекреаційної психології дитинства підпорядковуються закономірностям інтерактивних взаємин у системі "педагог – дитина";

2) асоційований тип взаємодії, який характеризується взаємним позитивним ставленням і позитивним вираженням учасників, є психологічно оптимальним для здійснення інтерактивних взаємовідносин у функціонуванні рекреаційних заходів;

3) розвиток почуття "Ми" у процесі групової роботи з дітьми на основі взаємоповаги є принциповою вимогою для створення колективного суб'єкта як головної умови конгруентних інтерактивних взаємовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Велитченко Л.К.* Психологические основы педагогического взаимодействия: речевой аспект / Л.К. Велитченко. – К.: Педагогічна думка, 1997. – 160 с.

2. *Велитченко Л.К.* Педагогічна взаємодія: теоретичні основи психологічного аналізу : [монографія] / Л.К. Велитченко. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. – 355 с.

3. *Гончаренко С.У.* Проблеми гуманітаризації змісту шкільної освіти / С.У. Гночаренко // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 17 – 25.

4. *Зинченко В.П.* Аффект и интеллект в образовании / В.П. Зинченко. – М.: Тривола, 1995. – 64 с.

5. *Коломінський Н.Л.* Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): [монографія] / Н.Л. Коломінський. – К.: МАУП, 2002. – 286 с.

6. *Коломинский Я.Л.* Изучение педагогического взаимодействия / Я.Л. Коломинский // Советская педагогика. – 1991. – №10. – С. 36-42.

7. *Мирошник И.М.* Психологическая служба рекреационно-оздоровительных учреждений: концепция и действующая модель / И.М. Мирошник, Е.В. Гаврилин // Вестник физиотерапии и курортологии. – 2008. – №2. – С. 140 – 146.

8. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

9. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, Н.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

10. Школа сотрудничества: Практическое руководство для тех, кто хочет стать любимым учителем. – М.: Первое сентября, 2000. – 272 с.

11. *Юрчук В.В.* Современный словарь по психологии / В.В. Юрчук. – Мн.: Современное слово, 1998. – 768 с.

12. Critical thinking: Implication for teaching and teachers / ed. by W.Oxman, M.Weinstein, N.M.Michael. – Life Hall: Istitut for Critical thinking, 1992. – 363 p.

Подано до редакції 25.11.11

---

[1] Поняття "соціальна система" зазвичай розглядається як у широкому (група людей, економічна, правова система), так і у вузькому значенні (особистість як специфічна соціальна система) [9, с. 611].